

ГЕНЕЗА ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ СІЛЬСЬКИХ ШКОЛЯРІВ У 60–80-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Надія КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград)

Стаття присвячена аналізу теоретичного узагальнення генези трудової підготовки учнів у сільських школах протягом 60-80-их років ХХ століття як перспективної структурної складової розвитку регіональних систем освіти. У дослідженні використано взаємодоповнюючі методи: історико-логічний аналіз і систематизація наукової літератури, архівних джерел, хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи для наукового обґрунтування еволюції вітчизняної системи трудової підготовки учнів сільської школи. У практиці роботи сільської школи цього періоду система підготовки учнів до праці в сільському господарстві включала: трудове навчання, факультативні курси, роботу в учнівських виробничих бригадах і шкільних лісництвах, позакласні гурткові заняття, суспільно корисну працю в сільському господарстві. Така система відслідковувалася у роботі багатьох сільських шкіл України. Але найбільш ефективною вона була у школах Кіровоградської області: Павлівській, Богданівській, Комишуватській, Новопразькій, Новгородківській, Гайворонському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті.

Ключові слова: *генеза, 60-80-ті роки ХХ століття, сільська школа, трудова підготовка учнівської молоді.*

Постановка проблеми. Визначенню змісту трудового навчання і виховання учнів у середній школі, вдосконаленню його форм, методів, профорієнтаційної спрямованості, реалізації принципу політехнізму в шкільних навчальних предметах, вихованню патріотизму, моральності, працьовитості, ініціативи, творчості, бережливості у душі партійних ідеологем 60-80-их ХХ століття приділялася вагома увага.

Трудове виховання підростаючого покоління в сучасних умовах залишається основною складовою у формуванні особистості нової людини. Адже особистість розвивається духовно й фізично тільки в праці. Нехтування працею приводить до її деградації. Поскілки сьогодні трудова підготовка в загальноосвітніх навчальних закладах не має належної ваги і втратила свої позиції, вважаємо актуальним звернення до значимого, на наш погляд, історичного досвіду з метою як порівняльного аналізу так і перспективності використання його продуктивних складників.

Аналіз актуальних досліджень. Трудовій підготовці учнівської молоді у 60-80-их роках ХХ століття присвячені численні наукові дослідження. Загальні методи навчання розробляли А.М. Алексюк, С.У. Гончаренко, В.О. Онищук, Ю.К. Бабанський, М.Д. Ярмаченко [1].

Наукові засади політехнічності в навчанні обґрунтовані в працях П.Р. Атутова, Л.П. Дроздова, В.М. Мадзігона, Д.Л. Сергієнка. Психологічні аспекти трудового навчання і виховання досліджували Ю.З. Гільбух, Є.П. Верещак, С.Д. Максименко, Є. А. Мілерян, Г.С. Костюк, Б.О. Федоришин, П.Р. Чамата, В.В. Чебишева [2; 3; 5].

Мета статті. Теоретичне узагальнення генези трудової підготовки учнів у сільських школах протягом досліджуваного періоду як перспективної структурної складової розвитку регіональних систем освіти.

Методи дослідження. У дослідженні використано взаємодоповнюючі методи: історико-логічний аналіз і систематизація наукової літератури, архівних джерел з метою вивчення і узагальнення історичного вітчизняного досвіду трудової підготовки учнів сільської школи; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи для наукового обґрунтування еволюції вітчизняної системи трудової підготовки учнів сільської школи. Використано і багаторічний досвід автора як учителя виробничого навчання, керівника учнівської виробничої бригади, директора середньої сільської школи та керівника обласної школи творчо працюючих директорів сільських шкіл (1964–1996 рр.) та наукового кореспондента лабораторії трудового навчання і політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України.

Виклад основного матеріалу. У 1956/57 навчальному році вперше в історії радянської школи в експериментальний навчальний план були включені факультативні заняття за вибором. В експеримент включались ряд шкіл України. Факультативні заняття були спрямовані на задоволення індивідуальних інтересів та нахилів учнів і були різноманітними за змістом: з електротехніки; токарної і фрезерної справи; будови автомобіля, трактора; садівництва, тваринництва та інші.

Перші підсумки роботи за експериментальним навчальним планом показали, що школи краще реалізували політехнічну підготовку учнів, готували випускників до конкретного виду праці на виробництві, активно сприяли професійній орієнтації. Проте знижувався рівень загальноосвітньої підготовки, збільшувалося навчальне навантаження і відповідно зростало перевантаження учнів шкіл. У 1957/58 навчальному році реалізувався ще один проект, розрахований на одинадцятирічний термін навчання. За цим планом у старших класах 50-70% навчального часу планувалося витратити на навчальні заняття і 30-50% – на продуктивну працю в одній із галузей народного господарства. Випускники цих класів, крім загальної освіти в обсязі середньої школи, одержували підготовку з однієї із масових професій з присвоєнням їм відповідного кваліфікаційного розряду. Набутий досвід мав свій вплив на подальший розвиток діяльності шкіл щодо здійснення зв'язку навчання з продуктивною працею школярів на виробництві, будівельних майданчиках, у сільському господарстві.

Відповідно до «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям» (1958 р.) було введено загальне обов'язкове восьмирічне навчання і одинадцятирічну середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням. Міністерство освіти УРСР реалізувало перехід на нову систему шкільної освіти у терміни: 1959-1960 навчальний рік: новий навчальний план вводився у I-VI та VIII класах. Навчальним планом передбачалося збільшити кількість годин на ручну працю в I-IV класах з 5 до 7 годин і на практичні заняття в майстернях та навчально-дослідних ділянках у V-VIII від 6 до 14 годин на тиждень.

Провідним завданням 8-річної школи визначалося підсилення трудової підготовки і політехнічної спрямованості навчання. Нові програми передбачали засвоєння школярами елементарних знань по технології матеріалів, електротехніці, агробіологічних основ сільського господарства, формування умінь і навичок користування найпростішими інструментами по обробці дерева і металу, сільськогосподарським інвентарем. Ознайомлення з механічною обробкою дерева і металу на токарних, свердлильних, фрезерних і стругальних станках. Учні мали навчатися виготовляти вироби з кількох дерев'яних і металевих деталей (комбіновані вироби), інвентар для роботи на навчально-дослідних ділянках, виконувати перевірку на справність і ремонтувати побутові електроприлади, приймати практичну участь у посильній сільськогосподарській праці. Зверталася увага на оволодіння учнями навичками самообслуговування, участь в технічних та гуртках виробничого змісту, суспільно корисній праці в сільському господарстві. Всі ці заходи спрямовувалися на трудове виховання учнівської молоді, підготовку її до успішної безпосередньої участі після закінчення 8-річної школи у виробничій діяльності.

Були суттєво переглянуті навчальні плани і програми. У восьмирічній школі 50% навчального часу, одержаного при переході неповної середньої школи на восьмирічний термін навчання, відводилося на трудове навчання. Її випускники орієнтувалися на продовження освіти в денній середній школі з виробничим навчанням або включалися в продуктивну працю. Середня загальноосвітня школа мала на меті давати молоді загальну політехнічну освіту і забезпечити професійну підготовку. Випускники могли вступати як у вищі навчальні заклади, так і працювати у різних галузях народного господарства.

Порівняємо кількість годин на трудове навчання за навчальним планом восьмирічної школи (Учебные планы восьмилетней средней школы. – М., 1959. – С. 4) за табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз годин на трудове навчання у 8-річній та 7-річній школі. 1959/60 навчальний рік

	Класи								Кількість годин у 8-річній школі		Кількість годин в 7-річній школі	
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Тижневих	річних	тижневих	річних
Трудове навчання	2	2	2	2	3	3	3	3	20	709	10	330
Суспільно корисна праця	–	–	2	2	2	2	2	2	12	426	–	–
Суспільно-виробнича практика у V–VIII класах										180		
Разом	2	2	4	4	5	5	5	5	32	1315	10	330

Виходячи з завдань, поставлених перед восьмирічною школою, – забезпечити психологічну і практичну підготовку учнів до суспільно корисної продуктивної праці, на трудове навчання в I–VIII класах відводилось 20 годин на тиждень, всього річних – 709 годин; відповідно на суспільно корисну працю в III–VIII класах – при 12 годинах на тиждень – 426 годин річних. На суспільно-виробничу практику в V–VIII класах передбачалося 180 годин. На заняттях з трудового навчання в V–VIII класах за наявності в ньому більше 25 учнів, клас ділився на дві групи.

Як бачимо, кількість годин за навчальним планом у восьмирічній школі різко збільшилась, як і тривалість навчального року: з 33 до 35 тижнів в I–IV класах, до 38 тижнів в I–VII класах (з 2-тижневою суспільно-виробничою практикою) та 39 тижнів у VIII класі (включаючи два тижні на суспільно-виробничу практику та два тижні на випускні іспити).

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про розширення самообслуговування в загальноосвітніх школах, школах-інтернатах, дитячих будинках, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах», прийнятої 2 червня 1959 року, самообслуговування зайняло значне місце в системі трудової підготовки школярів. Учні повинні були чергувати в школі, прибирати класи, вирощувати дерева, кущі, квіти, працювати у куточку живої природи, доглядати пришкольну територію, ремонтувати і виготовляти навчальні посібники.

В одинадцятирічних загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням учні, які закінчили восьмирічну школу, протягом трьох років одержували середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури.

Для цього в навчальних планах IX–XI класів третина часу відводилась на професійну підготовку і продуктивну працю. Ще по 2 години на тиждень у кожному класі виділялося на факультативні заняття з метою поглиблення знань та розвитку індивідуальних нахилів і інтересів старшокласників.

Нові навчальні плани і програми міської та сільської середньої школи були диференційовані з урахуванням особливостей роботи. При цьому зміст загальної освіти був спільним, а зміст виробничої підготовки визначався вибраною старшокласниками спеціальністю.

Професійна підготовка мала здійснюватися в навчальних майстернях, у виробничих цехах підприємств, на будівництві, в учнівських бригадах колгоспів і радгоспів, у навчально-дослідних господарствах, міжшкільних навчально-виробничих майстернях шляхом теоретичного і практичного виробничого навчання.

Програми виробничого навчання були спрямовані на виховання в учнів культури праці, свідомої трудової дисципліни, підвищення продуктивності праці, економії ресурсів і матеріалів, бережливості.

Почали видаватися підручники і навчальні посібники з основ виробництва: машинознавства, тваринництва, рослинництва. Були випущені серії книг відповідного змісту, наприклад, такі як «Юному садоводу», «Юному городнику» та інші, які суттєво сприяли професійній освіті школярів.

Реалізація рішень XIX і XX з'їздів партії про посилення політехнічної освіти школярів викликала певні зміни в системі підготовки педагогічних кадрів. У 1956 році у навчальні плани фізико-математичних факультетів були введені курси основ виробництва (машинознавство, теплотехніка, електротехніка, радіотехніка) і основ сільського господарства. Після прийняття в 1958 році «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям» вузівські програми були зорієнтовані на підготовку вчителів широкого профілю і п'ятирічний термін навчання.

Навчальний план 1959 року передбачав такі профілі підготовки вчителів: фізика, електротехніка і машинознавство; біологія, основи сільськогосподарського виробництва; загально технічні дисципліни, праця; малювання, креслення. Почали працювати спеціальні індустріально-педагогічні й агропедагогічні факультети, на яких готували викладачів курсу «Основи виробництва». В Україні підготовка викладачів технічних дисциплін велася на факультетах широкого профілю. На фізико-математичних факультетах готувались вчителі фізики і основ виробництва, на природничих – біології, хімії та основ сільського господарства.

Підготовка вчителів широкого профілю визначалася потребами сільської малокомплектної школи. Ця новація відповідала вимогам часу, і хоч не одержала однозначної оцінки, в цілому підтвердила своєчасність і правильність здійснених заходів [6].

17 квітня 1959 року Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» у повній відповідності з таким же законом, що його прийняла Верховна Рада СРСР 24 грудня 1958 року. У цьому законі знайшов втілення принцип поєднання навчання з життям, з продуктивною працею. А також наголошувалося, що головним завданням школи є підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, подальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти. Згідно з цим законом, в IX-XI класах передбачалося виробниче навчання і продуктивна праця учнів на виробництві. На цій основі учні мали здобувати виробничі спеціальності: слюсаря, столяра, будівельника, водія, оператора, тваринника та ін. Нижче наводимо дані про робітничі професії, якими оволодівали старшокласники у школах України (табл. 2) [7, с. 194].

Таблиця 2

Дані про спеціальності, які вивчалися учнями IX-XI класів
у 1960/61 навчальному році в школах України

1.	Рільництво	3021	16.	Електрослюсарна справа	96
2.	Тваринництво	802	17.	Автослюсарна	225
3.	Плодоовочівництво	1397	18.	Кулінарна	79
4.	Механізація с/г	1054	19.	Маркшейдерна	23
5.	Тракторна справа	899	20.	Радіомонтажна справа	65
6.	Комбайнова	219	21.	Продавці	51
7.	Токарна	585	22.	Лаборанти харчової промисловості	94
8.	Слюсарна	625	23.	Робітники цукрової промисловості	60
9.	Свердлильна	39	24.	Кіномеханіки	22
10.	Штампувальна	12	25.	Автоматники	12
11.	Будівельна	549	26.	В'язальниці	36
12.	Теслярська	361	27.	Працівники взуттєвої промисловості	20
13.	Автосправа	957	28.	Палітурники	12
14.	Швейна	1322	29.	Друкувальними	9
15.	Електромонтажна справа	156		Всього:	12782

Протягом 70-80-их років відбуваються з'їзди, наради, семінари, приймаються численні закони, постанови, накази, інструкції щодо поліпшення трудового виховання, трудової підготовки, профорієнтаційної роботи, зміцнення навчально-матеріальної бази загальноосвітніх шкіл і працевлаштування випускників. Виділимо ті з них, які, на наш погляд, мали певний вплив на діяльність сільської школи.

Певне значення для подальшого удосконалення системи роботи загальноосвітньої школи мала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про часткову зміну трудової підготовки в середній загальноосвітній школі (23.2.1966 р.). Цією постановою було відмінено положення про обов'язковість для

всіх учнів старших класів середніх шкіл професійної підготовки. Разом з тим у постанові зазначалося, що при наявності відповідних умов і педагогічних кадрів у школах може здійснюватися професійна підготовка учнів за рахунок годин на трудове навчання, гурткової роботи і факультативних занять.

Ця постанова була обумовлена переходом школи з одинадцятирічного терміну навчання на десятирічний, скороченням часу на трудову підготовку і відсутністю в багатьох школах навчально-матеріальної бази.

У цьому ж році (10.11.1966 р.) приймається постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи», де наголошувалося на важливості трудової політехнічної підготовки школярів і підкреслювалося, що радянська школа повинна і далі розвиватися як загальноосвітня, трудова, політехнічна. Її головні завдання – давати учням ґрунтовні знання з основ наук, формувати у них високу комуністичну свідомість, готувати до життя, до свідомого вибору професії. Вихованці школи повинні бути ознайомлені з сучасним виробництвом, із знаряддями праці і технологічними процесами на достатнім науковим і доступним для дітей рівні.

Міністерства освіти СРСР і союзних республік зобов'язувалися запровадити науково обґрунтовані навчальні плани і програми. При цьому необхідно було привести зміст освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури, забезпечити наступність у вивченні основ наук, більш раціональний розподіл навчального матеріалу по роках навчання, системність у викладанні основ наук з четвертого року навчання, подолати перевантаження учнів навчальними заняттями.

Цією постановою школам надавалося право проводити, починаючи з VII класу, факультативні заняття за вибором школярів з метою забезпечення поглиблення їх знань з основ наук і розвитку різнобічних інтересів і здібностей.

Розширенню професійної підготовки школярів сприяло поліпшення навчально-матеріальної бази. Школи вже мали 1689 кабінетів механізації сільського господарства, відповідну техніку: 2519 тракторів, 58 комбайнів та інше. Поступово налагоджується профорієнтаційна робота серед учнівської молоді. Для цього у школах створюються профорієнтаційні куточки та кабінети. Якщо в 1970 році таких кабінетів було 200, то в 1974/75 навчальному році їх функціонувало вже 1118 [7, с. 77].

З нормативних актів цього періоду привертає увагу документ: «Про заходи по дальшому зміцненню навчально-технічної бази сільських середніх загальноосвітніх шкіл, в яких проводиться навчання учнів старших класів автосправі і роботи на сільськогосподарських машинах» (1975 р.).

Дані документи сприяли науково-методичному забезпеченню трудової підготовки учнів, у певній мірі акумулювали увагу на даній проблемі місцевих партійних, радянських, профспілкових організацій, підвищували відповідальність органів освіти та педагогічних колективів за їх практичну реалізацію.

Партійний вплив і контроль за даними процесами посилювався після прийняття у 1977 році Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці», якою зафіксовано, що трудове навчання, виховання і професійна орієнтація учнів залишаються малоефективною складовою діяльності шкіл і орієнтувала педагогічні колективи на ґрунтовне оволодіння випускниками знань з основ наук, трудовими вміннями та навичками для майбутньої роботи в народному господарстві; якісне науково-методичне забезпечення профорієнтаційної роботи з метою всемірного залучення випускників до праці у сфері матеріального виробництва [4].

Відповідно на трудове навчання IX-X класів за навчальним планом відводилось 4 години, учні забезпечувалися безкоштовним підвозом до центрів трудової підготовки. Також розроблялися нові навчальні програми з трудового навчання, збільшувався обсяг і покращувалася якість видання навчально-методичних посібників. Школи зміцнювалися кадрами вчителів, а в обласних, районних та міських відділах народної освіти була введена посада інспектора трудового навчання.

Як бачимо, проблема трудової підготовки учнів набула суспільно-соціальної ваги. Дослідники проблеми трудової підготовки учнів цього періоду відзначають, що 81,7% учнів займалися самообслуговуванням, 65% збирали макулатуру і металолом, 53,4% займалися продуктивною працею в таборах праці і відпочинку, у промисловому та сільськогосподарському виробництві, 21,5% брали участь в озелененні міст і сіл, 16,8% займалися продуктивною працею в шкільних майстернях [3, с. 267].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У практиці роботи сільської школи 70-х років система підготовки учнів до праці в сільському господарстві включала: трудове навчання, факультативні курси, роботу в учнівських виробничих бригадах і шкільних лісництвах, позакласні гурткові заняття, суспільно корисну працю в сільському господарстві. Така система відслідковувалася у роботі багатьох сільських шкіл України. Але найбільш ефективною вона була у школах Кіровоградської області: Павлівській, Богданівській, Комишуватській, Новопразькій, Новгородківській, Гайворонському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті; Черкаській: Сахнівській, Ірклівській; Івано-Франківській – Середньоберезівській; Дніпропетровської – Новопокровській; Харківської – Іванівській, які потребують наукового аналізу з позицій сьогодення.

Директори і вчителі цих шкіл були відзначені урядовими нагородами і почесними званнями «Народний учитель СРСР», «Заслужений учитель УРСР», а В.О. Сухомлинський і І.Г. Ткаченко, які

тривалий час очолювали колективи середніх шкіл – Павлиської і Богданівської, були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі : моногр. / А. М. Алексюк. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. шк., 1981. – 203 с.
2. Бас А. Г. Профорієнтаційна робота в сільській школі / А. Г. Бас. – К. : Рад. шк., 1978. – 214 с.
3. Вихруц А. В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи : XIX–XX століття): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Вихруц Анатолій Володимирович. – К., 1994. – 442 с.
4. Гиталов А. В. Земля ждет молодых : (пробл. труд. воспитания сельских школьников) / А. В. Гиталов, Н.А. Калиниченко, И. Г. Ткаченко // Правда. – 1980. – 21 нояб. – С. 2.
5. Калініченко Н. А. Антологія освіти Кіровоградщини : В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко / Н. А. Калініченко // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 2 (28/29). – С. 9–23.
6. Павлютенков Е. М. Преимущество в профориентационной работе / Е. М. Павлютенков. – К. : Рад. шк., 1976. – 56 с.
7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, 1961-1986 гг. / [отв. ред. Ф. Г. Паначин и др.] ; АПН СССР; НИИ общ. педагогики. – М. : Педагогика, 1987. – 414 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Калініченко Надія Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, Заслужений вчитель України, завідувач кафедри біології та методики її викладання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія освіти (регіональний аспект), концепти гуманної педагогіки, професійна освіта.